

מבוא

ברוך יי אלהי ישראל, האחד שאין לו שני, שהנחנו בדרך אמת, והנחילנו תורותיו שבכתב ושבעל-פה – אמיתיות, נבונות, ברורות ומתוקנות, אשר לו האמת והצדק.

אהבת עולם אהבתנו, לעד לעולם רצית בנו, חיי עולם נטעת בתוכנו. ואנו עבדיך ועדיך, נקום ברוב חיל לשחרך, להכיר בפעולותיך ובמעשי אצבעותיך אשר כוננת. מראש ולעולם ועד-עולם אתה הוא האל, ומבלעדיך אין אלהים.

ואנו, מה חיינו, מה צדקנו, מה מעשינו? כי רוב ימינו כמו הבל לפניך, וכל מעשינו כלא היו. וחכמים כבלי מדע ונבונים כבלי השכל. ואף על פי כן, אין אנו בני חורין לבטל, אלא חייבים אנו בכל הגע ורגע, לתכן את שאיפותינו ולהתקדם על פיהן בכל שעה ושעה. כלפיך, כלפי הקודש פנימה.

דמותו של הרב יוסף קאפח זצ"ל

פטור אני מלסקור את דמותו של הרב, מפאת הדברים הרבים שנכתבו עליו בבמות שונות, והחפץ ללמוד על דמותו ומשנתו יוכל לעשות כן מתוך הקדמת מו"ר הרב אברהם חמאמי הי"ו לספרו "שו"ת הריב"ד" (עמ' 19-54) ובספר "הולך תמים" מאת נכדתו הפרופ' אביבית לוי מנב"ת.

יחד עם זאת, פטור בלי כלום אי-אפשר, ועל כן, אעיר דבר מה מנקודת מבטי. רבים שואלים למה לעסוק בספרי הגות ופילוסופיה, אם בכלל. וכשנשאלה שאלה זו לפני עמנואל לוינס ענה כך:

המחשבה מתחילה מן הסתם בזעזועים או בגישושים שאפילו אין יודעים לתת להם ביטוי מילולי: פרידה, מראה אלים, התוודעות פתאומית לחדגוניות הזמן. ברם, מקריאת ספרים, לא בהכרח ספרים

מבוא

פילוסופיים, הופכים זעזועים בראשיתיים אלה לשאלות ולבעיות ומעוררים את המחשבה.

הוא אומר, אדם שעבר דבר-מה מזעזע, או שהיה עד לדבר-מה כזה, ומרוב עוצמת חווייתו האנושית, אין לו ביטוי מילולי להכילו, אלא שנגלית בקרבו מעין הכרה תודעתית נפשית-מחשבתית ביחס לאותו אירוע. ואז, אדם מתוודע להיותו בעל נפש. ועם פיתוח המחשבה בהגות מצליח להשקיט משהו מאותו הזעזוע ולתת לו ביטוי ומנוחה.

אם יורשה לי לשער, מה הפך את מארי למארי, כלומר לתלמיד חכמים עצום, לאדם שמכיר בכל נבכי הנפש האנושית, חקרן ועמקן בכל השטחים המדעיים, אדם רגיש מאין כמוהו, אשר פועל ללא ליאות למען הכלל, אדם שאחד קהילה שבורה, ושקהילתו מלאה בסיפורים מלאי ערגה אודותיו. מנהיג, אשר דגל האמת חרות על מצחו, הרים את היהדות כולה למקומה הראוי לה, ושרק עתה אנחנו מתחילים לטעום מפירותיו הרבים, בריאים וטובים, שאנו אוכלים מעצו רב הענוה-ענבה (הליכות עם ישראל, מפעל משנה תורה, התחדשות הלימוד הרצינולי בארץ ישראל ועוד, עצם העיסוק בפילוסופיה יהודית ולא רק בחוגים אקדמיים) והכל בפשטות יתירה ובנתינה אין-סופית.

בעת קריאתי את הדברים שכתב הרב והובאו בספר "הולך תמים" (עמ' 85) עלתה בי מחשבה-השערה זו. לאחר מות סבו, הואשם מארי על לא עוול בכפו בפשע שלא ביצע, והוא שריפת קבר מסוים בתימן. הוא נכלא בכלא המוסלמי בתימן, בהיותו נער צעיר, רך ויתום, לאחר מות סבו שהיה מרכז חייו, נדרף עקב מחלוקת ששררה בתימן שלא ברצונו. ואז, בהיותו במצב נוראי זה, קרה הנורא מכל, הוא נקרא והובא בפני ראש בית הכלא, כשחיים ומוות מונחים על הכף. וכך הוא תיאר את מצבו אז:

עד היום אני זוכר את אותו מעמד אומלל, נער בן שלוש עשרה שנה עומד בפני מפקד עריץ, מפקד כל יכול. אם יפני - אין מי יאמר לו מה עשית. אם יאמר שכבר אמרתי מילה להתאסלם או אפילו הסכמתי - אין מי שיכחישונו. בקיצור, היית בלוע האריה וברוך השם יצאתי

בשלום. אני זוכר כשירדתי מן המדרגות של חדרו של "מחמד נאשר" לחזור לכלא - רגלי רעדו, ויכולתי ללכת רק בקושי. וכאשר הגעתי אל חברי ושאר היהודים אשר שם, שאלוני אם הכו אותי, כנראה מפני שפני היו חוורים. עניתי - לא. ובאמת לא נגעו בי לרעה ולא היו חילופי דברים פרט לשאלה אחת ששאל אותי, אם הכרתי את אבי.

אם דברי צודקים, והשערתי נכונה, אזי מובן לִפְלֵל למה חש הרב מה שחש כלפי אנשים המעקשים כל נכוחה, העוזבים את האמת, ודבקים בתאוותיהם הגשמיות, שמים אור לחושך ואת כל הישרה יעקשו, ובעברם על אלו, כמעט הרגו את איש האלהים, עליהם נאמר: בְּפֶרֶחַ רְשָׁעִים כָּמוֹ עֵשֶׂב וַיִּצְיָצוּ כָּל פְּעֵלֵי אֲנֹן... וְאַתָּה מְרוֹם לְעֵלָם יְיָ. ועם זאת, מאת ה' היתה נִסְפָּה, ויתכן שבהשגחתו יתברך העביר את מורנו ורכנו בדרך החתחתים הלזו על מנת שיגיע לאן שהגיע. ועל הכל יתברך ויתרומם יְיָ אלהי צבאות, אשר שלח מלאכו והציל את מורנו למענינו.

הרב קאפח לימד את החומר שלפנינו בימי ראשון בכל שבוע בבית מדרשו, ברחוב אבן ספיר בירושלים ב- 3-4 סבבים. כל שיעור ארך 50 דקות, מאחר תפילת המנחה סביב 18:10 ועד תפילת ערבית בשעה 19:00 בימות החורף. ובשעה 20:00 בימות הקיץ, ולאחר ערבית נפטרנו לבתינו. סבבי הלימוד החלו בחודש טבת שנת תש"מ, בשנת תשד"מ, שלישית במרחשוון תשמ"ה, ורביעית בשנת תשנ"ח. אף אני הצעיר זכיתי להשתתף וללמוד בסבב האחרון.

השיעורים היו מְלֵאֵי תוכן, שקטים ורגועים, הועברו בהוד והדר, כבוד ויִקָּר, מתוך רוממות נפש והדרכה מעשית עם חדרוה ושמחה שלעיתים קרובות אחזה את לבנו, ומילאה את נפשנו ופינו רינה, עד שאפשר לומר שמי שלא היה שם לא ידע מה פירוש הפסוק "ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רינה וכל עצי השדה ימחאו כף". חוש ההומור החריף של הרב תִּבֵּל את שיעוריו באופן טבעי, ובעקבותיו עלתה תדיר בְּבֵת-שחוק על דל שפתינו. וכל זה - מתוך גילה ורעדה ולשם שמים.

מבוא

בשעה זו, ויותר מפל בשמיעת קולו במהלך הכתיבה, קמה וניצבה למולי דמותו האצילה של מורנו ורבנו הנאסף, "מֵאֲרִי", בכל יפעת זהרה, דמותו הנקייה והזכה. עוסק בחיובי, לא שט אל רֶהֱבִי כזב, הרב ששבה את לְבִי ושינה את חיי. מבלי משים, מבלי מאמץ, לא בדרך מיסיונרית, לא ברטוריקה מרהיבה. לא בחיל ולא בכוח, כי אם ברוח השם אשר היתה עמו ונאצלה עלינו, עד כמה שיכלנו להכילה. על כן, חב אני חובה זו כלפיו, לאחר שזיכה אותנו עוד בחייו בשבעים ספרים בקירוב, וביותר משלוש-מאות מאמרים וחיבורים שונים, וישב ולימד והשקיע בנו יום שעה שעה – והכל למעַנְנו, כי הוא עצמו, קרא את הדברים במקורן בערבית ואין לו צורך בכל העמל הזה שעמל לתרגם ולההדיר, אלא למען השם מאהבתו יתברך, ולמעַנְנו ולמען רבותינו הקדושים והטהורים. כפעולת אברהם אבינו אוהב השם, וכפי שהדגים רבנו בספר המצוות עשה ג, עיין שם. ומשכיבֵי אור זה שהופץ לכל עֵבֶר, כי קרן עור פניו, חמותי-ראיתי גם אני. כמעין לבנה, בלי אור עצמי, אלא שמחזיר כלפי אחיי את אור החמה, אורו של הרב. ומתוך כך ראיתי לנכון לעמול ולעשות את כל שביכולתי להוצאת שיעוריו לרבים בכלי אשר הולם אותם, ואת דברי רבנו הרמב"ם בכל דיוקם וכפי שיצאו מתחת ידו.

על הספר

ואחר כל זאת, הריני מגיש לפניכם את הספר הראשון – תמליל שיעורי הרב קאפח בהקדמת הרמב"ם לפירושו למשנה, על-פי קלטות, תקליטורים וקובצֵי-שִׁמְעֵ שֶׁאֶסֶף, קיבץ וערך חברי אהובי הרב איתמר כהן הי"ו, מתלמידיו של מו"ר (ראה הקדמתו לספר זה – חלק השיעורים). ולאחר שנטלתי רשות מרבתי ונועצתי עמהם, יצאתי לדרך זו. ויותר מכולם הנחה אותי מו"ר הרב זכריה טובי הי"ו, מתלמידי הרב המובהקים, אשר קולו מהדהד בהקלטות, ואשר ממנו ביקש הרב להמשיך לְלַמֵּד בהיעדרו. והרי הוא ממשיך ללמד תלמוד בבית מדרשו של המארי עד היום. והנני אסיר תודה לו, על כל פְּעָלוֹ ועל הנחייתו והתְּנוּיַת הדרך לפניי.

העיצוב הרעיוני של הדברים שלפניכם, שלו הוא. ועם כל זה, אף עתה מתוך העיסוק והזיכרון, רגש געגוע צף מיתמר ועולה, והמון דמעות נוזלים בחיל, ולעיתים עין במר בוכה על הסתלקות הרב מאתנו, אך לב שמח על מה שהשאר אחריו. ועוד חזון למועד.

והנני מגיש עתה ספר זה, לפני חובכי משנת רבנו הרמב"ם החפצים ללמוד עם מארי – המתרגם עצמו, את דברי רבנו. אך נטרפה השעה, או שלא יכלו מפני המעכבים השונים שבחומר ושמוחצה לו, כגון הקושי בשמיעת הקלטות או שרצו ללמוד בשבת; או שקשה עליהם הבנת דברי הרב המושמעים ב"לשון הקודש" של יהודי-תימן; זו העברית, שנשמרה, כמו מנהגים עתיקים נוספים, אך ורק בפייהם של אבותינו בני-תימן, ואשר למגינת ליבנו אינה נחלת הכלל כיום על אף מקוריותה ואמיתותה.

חלקי הספר

בספר זה מוגשים לפניכם שיעורי המגדלור הרב יוסף קאפח זצ"ל, על ההקדמה היסודית של הרמב"ם לפירוש המשנה, כפי שמסר הרב בבית מדרשו ברחוב אבן ספיר בירושלים. הרב, שבפעולתו בעולם, האיר לארץ לדרים, האיר חדרים, חדרי הלב והחכמה.

לספר שלושה חלקים:

חלק ראשון – מקור דברי הרמב"ם:

מקור דברי הרמב"ם בערבית-יהודית, מועתק בפעם הראשונה מכתב יד קדשו עם כלל הסימונים והניקודים שסימן הרמב"ם בכתב היד. ולעומתו תרגום הרב קאפח, מעודכן ומתוקן כפי שתקנו הרב, מפוסק ומנוקד כפי שנקרא על ידו בשיעוריו, בציון המקורות, תוך השלמת הפסוקים שציין רבנו להשלמתם, מחולק לפיסקאות שרבנו חילק,

מבוא

מלווה בהערות המציגות את שלל התיקונים שעשה רבנו בכתב היד, ועוד מעלות נוספות כפי שיחזה הקורא.

חלק שני – שיעורי הרב קאפח:

שיעורי הרב קאפח, או כפי שכונה על ידי תלמידיו מארי.¹ מסורת קנונית בת כ- 800 שנים בלימוד רמב"ם,² הועברה על ידי הרב בשמונה שיעורים מקיפים, ויוצאת לאור בפעם הראשונה לציבור הרחב. חלק זה נערך מהקלטות שהוקלטו בבית מדרשו. השיעורים נערכו בדיוק כפי שהרב לימד. כלומר מקור דברי רבנו כפי שקרא הרב, פירוש הרב עליהם, שאלות שנשאל ותשובות שענה למשתתפי השיעור. בחלק זה, מו"ר הרב אברהם חמאמי שליט"א, מעתיק שמועות מורנו ורבנו זצ"ל, עשה עימנו חסד גדול ותיעד למענינו את קבלת הרב כפי שמסרה בשיעוריו בשאר סבבי הלימוד של הקדמה זו, כפי שיראה המעיין בחלק זה.

חלק שלישי – שו"ת הריב"ד:

שו"ת הריב"ד על הקדמת המשנה. והם שאלות ותשובות שנשאל הרב על ידי תלמידיו ומוקיריו, לאורך השנים, בנושאים שהספר עוסק בהם. את התשובות אסף וערך עבורנו הרב חמאמי הי"ו כהרגלו הטוב, בדקדקנות ונאמנות למקור, בטוב טעם ודעת, עם הערות מחכימות

1 מארי (=אדוני). להסבר אודות מילה זו ומקורה ראה הערה 40 עמ' 189 בחלק השיעורים.
2 על קשריה הרצופים, האמיצים וההדדיים של יהדות תימן עם הרמב"ם ועל מסורת הלימוד של משנתו בכל הקיפה כותרת חיים, אין צריך ראייה. אך יחד עם זאת ראה הקדמת א"ש הלקין לאגרת תימן, ניו-יורק, תשי"ב; שמחה אסף, הכינוס העולמי למדעי היהדות תש"ג, עמ' 390; ש"ד גוייסן, סיני-סיון-תמוז, תשי"ג, עמ' רכה.

ומאירות, מתוך אחריות רבה לזיהוי ופרסום משנתו האחרונה של הרב.
ועל כך אנו חייבים להודות לו.

מעט על החומר עצמו

חשיבות החומר שלפנינו נובעת משלוש סיבות עיקריות: האחת, לימוד דברי הרמב"ם עם רב שלמד והקיף את כל משנת הרמב"ם מכל עבריה. השנייה, לימוד מפי המתרגם עצמו בדיוק ודקדוק מושגים מסויימים בתרגום שהרב דייק בהם תוך כדי הלימוד ושמתוכם עולים דעותיו ופירושו לרמב"ם. והשלישית, מפאת נושאים מסויימים שנתבארו כאן שלא ניתנים להבנה בלעדי ביאורו הנפלא של הרב.

עניינים שונים שנתבארו (ולא נתכוון... אלא כמצליף):

למה משה כתב שלשה-עשר ספרי-תורה בעצמו ולא הניח לכל שבט להעתיק לעצמו את ספר התורה (עמ' 191).
למה נפסקה הלכה כמו ר' עקיבה מחברו לדוגמה (עמ' 291).
דיוק לשון רבנו בנבואה ביחס לנבואה ליחיד (עמ' 228).
מהי אמונת חכמים? (עמ' 354).
השארות הנפש במשנת הרמב"ם (עמ' 345).
עיסוק נשים בפילוסופיה (עמ' 346).
פירוש "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות" (עמ' 326).
כשרות גרושה מנישואין אזרחיים לכהן (עמ' 327).
פשט הדרשה "ותהי לו לְבַת - לְבַית" (עמ' 235).
שפיכות דמים של יהודים בהוראה שעה (עמ' 235-236).
דירוג אגדות חז"ל (עמ' 341).
הבחינה לנביא ומה הרסו הרפוסים (עמ' 217).
היחס לפירוש קאסוטו (עמ' 296)

סיפור וירמיה וחנניה בן עזור (עמ' 223).

מהי משמעות דברים הבאים לאדם בחלום (עמ' 224).

מה הכוונה בברכות ש"מתקן את המאכל תיקון ענייני"? (עמ' 300).

האם הרמב"ם ראה את פירושי רש"י? (עמ' 394).

מדוע הרמב"ם העריץ את אריסטו? (עמ' 372).

יחסו של הרמב"ם לרבנו פְּנִי אֶבְנֵי פְּקוּדָה (עמ' 370).

פירוש מהו "שעבוד מלכות" (עמ' 383).

פירוש עין תחת עין והסתירה לכאורה בין משנה תורה למורה (עמ' 255).

פירוש יחודי על ר' דוסא בן הרכינס (עמ' 316).

האם להאמין למה שאחרים אומרים על בני אדם (עמ' 381).

כמו מי לפסוק בדורנו? (עמ' 274)

ספרדים ואשכנזים ויחס מארי למחלוקת הפוליטית ביניהם (עמ' 398).

אין קניין לגוי בארץ ישראל להפקיע מן המצוות (עמ' 263).

כלום הרמב"ם הסתיר את חזרתו בדין נבלת עוף טמא? (עמ' 252)

מסורת הרב בקריאת מילות ההקדמה ושמות החכמים (ע"י ניקוד על קריאתו).

ועוד נושאים רבים ומגוונים כאשר יחזה הקורא בעיניו ובמפתח (ביחוד בערך אישים, רמב"ם) שבסוף הספר.

ואף יש בהוצאה זו כדי לתקן קלקול מסוים שנגרם מסיבות שהזמן גרמן. מארי בעצמו בהקדמתו למורה הנבוכים כתב שהוא נמנע מלהעיר הערות חשובות, מכיון שחשש שהן עלולות לפגוע בספר או ברמב"ם. ולעניות דעתי כשלימד את הדברים בשיעוריו, עשה שניים: א. שיקע בשיעורים מסורת של 800 שנים בלימוד רמב"ם. ב. העיר את הערותיו שנמנע מלהעיר בספר עצמו. והנה לפניכם דבריו בהקדמתו למורה (עמ' 28):

בהערותי השתדלתי לצמצם ככל האפשר, במקום שנראה לי שיש צורך להסביר דברי רבנו הסברתי בקצרה, במקום שדברי רבנו במקום אחר עשויים להוסיף הסבר לדבריו כאן הבאתי דבריו כלשונו. וכל הערותי אינם אלא מבחינה מקומית בלבד. נמנעתי בהחלט מלהרחיב בעצם השטה או ההשקפה שהביא רבנו כדי שלא לתת מקום לנלוזי הלב

להתמקם בו. ולא אחת נאבקתי עם עצמי אם לכתוב כביאור דברי רבנו וכוונתו את אשר נראה לי כפי שאני חושב, או נדמה לי כפי שאפשר שיחשבו אחרים, או לא לכתוב, יש שנמנעתי מחמת שנדמה לי שיש בדבר משום כבוד אלקים הסתר דבר, ובאלה לא היה לי צער על ההעלם. אך יש ונמנעתי מפני שהזדקרה לנגד עיני בכל כערותה רוחם הדלוחה ונפשם העבשה של אותם אשר עליהם נאמר: "וְשָׁמְעוּ נָא זֹאת רְאִישֵׁי בֵּית יַעֲקֹב וְקִצְיֵי בֵּית יִשְׂרָאֵל הַמְתַּעֲבִים מִשֶּׁפֶט וְאֵת כָּל הַיִּשְׂרָה יַעֲקֹב" (מיכה ג, ט) העלולים להוציא דברי מפשוטם ולהסיטם ממה שכוונתי בהם, וכמו שכתב רבנו במאמר תחיית המתים (עמ' טט-י), שיש שאדם מדייק להביע דבר במלים הבהירות, ודווקא מאותה הבהירות מדייקים ההפך המוחלט מכוונת המחבר, עיין שם, ועל זה נצטערת רבות.

אקווה חסדך שוכן מעונים, שבפעולה זו של הוצאת הספר הזה, אנו מסירים מעט מהצער המובע כאן. ומחזירים עטרה ליושנה.

על התורה ועל העבודה

ניגש אני למלאכה זו בחרדת קודש, שמא תארע תקלה תחת ידי, ואני יודע בעצמי שאיני כדאי.³ ואף על פי כן, אזרתי אומץ ובעזרתם ובעידודם של חברים-שותפים יצאנו לדרך, והננו מוציאים לציבור הרחב כרך ראשון זה מתוך סדרה של שעורי הרב שעתידים לראות אור בעזרתו יתעלה בשטחים נוספים לדוגמה:

3 ועלי להעיר, כי כל מיני כינויים שכינו אותי בהם רבנים שפניתי אליהם לקבלת ברכות להוצאת הספר – אינם בי כלל. וכבר חשבתי לגנום. ואלמלא כבודו של מארי, ופרסום אהדתו ברבים מכל רחבי קשת היהדות, לא הייתי מפטרם כלל. והלוואי שאגיע לרבע ממעלות הכינויים הללו.

מבוא

חלק שני של ספר זה – פרק חלק ושמונה פרקים, אגרות הרמב"ם, מורה הנבוכים, הנבחר באמונות וברעות, תורת חובות הלכות, ספר יצירה ועוד. כמו שיגזור השם בחיים ולפי התקבלות ספר ביכורים זה בציבור. ואני תפילה שמן השמיים יסייעונו על מעשה רצונו, ותעמוד לי זכות אבות⁴ ונזכה שיתקבל ספר זה באהדה על ידי הציבור ונוכל להמשיך בפעילות זו גם בעתיד. כי רבת ערך היא בעיני עין כהה.

על המעבר מדברים שבעל פה לדברים שבכתב

"דברים שבעל-פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב" – אמרו חז"ל (גיטין ס ע"ב ; תמורה יד ע"ב). והדברים מוכנים, כי בעל-פה ישנם נְיוֹאֲנִים רבים, מְקַעֵי הנפש האנושית ההוגה: אינטונציה, דִּיקְצָה, פרוזודיה, הבעות פנים וידיים ועוד. כל אלו הינם בעיניי כמו "גל טבעי" משתנה ורציף, ואם תרצה אמור "אנלוגי-טבעי", המְבִטָא ברמה הגבוהה ביותר האפשרית את מחשבותיו, רצונותיו וכוונותיו של האומר.

4 כי כשאני לעצמי, איני כדאי. ורק זכות אבותי עמדה לי, אבי ומורי ר' יוסף פנחס-כהן וסבי ר' סאלם פנחס-כהן זכרם לחיי העולם הבא, שעזבו את כל הונם בצנעא-תימן ועלו ארצה במסע מפרך דרך חשב בשנים תר"ץ-תרצ"ה. עלו סבי, ונוות ביתו זְהֵרָה בת שלמון אלכסאר, בנשואם על גבם את אבי כשהיה עול ימים (עלה ארצה כבן חמש) ואת אחותו-דודתי יונה זכרה לברכה. ובזכות אבי-סבי הרה"ג (כך כינהו מארי) יוסף פנחס-כהן, שעוד בתימן זכה להסתופף ולהסות בצילו הרם של "הישיש", מאור הגולה, מו"ר יחיא אלקאפח סבו של מארי, זְכַר כולם לְתַקְיָה. וכבר אז הוציא אבי-סבי לאור-עולם בשנת תרנ"ו בְּיִנָה, בירת אוסטרִיה, את הסידור המורפס ה"פְּלִדִי" הראשון בתימן, שהוכתר בשם "תפילת כל פה", בעריכת מארי יחיא אלקאפח זצ"ל (כי זאת לדעת, בית-דפוס לא היה אז בתימן. ובדרך כלל היו מעתיקים ספרים וחיבורים בכתב יד, ולימים הרפיסו ספריהם בעדן, בהודו ובאירופה). מעניין לציין שאת העותק שהיה למו"ר הרב יוסף קאפח מסידור זה, קבל הרב במתנה מהרה"ג יוסף צאלח זצ"ל, ונתנו לי במתנה בתשיעי בחודש שבט תש"ס, כחמישה חודשים לפני פטירתו, רוח יְיָ תְּנִיחֵנוּ. וכך כתב לי בו: "זה הסידור מתנה קיבלתי ומתנה נתתי לנינו של המו"ל".

ומעשה אבות סימן לבנים - בזכותם, זכות אבות, ובזכות אמי-הורתי, פנינה בת אברהם ורחל זכרם וזכרה לחיי העולם הבא, שעודדה אותי ללימודים, זכיתי גם אני לעסוק במשנתם ולהוציא לאור-עולם כמו אבי-סבי (ותורתו של הישיש) ובעקבותיו, את תורתו של המגדלור, הרב יוסף קאפח, ירצהו ה' במה שיש בו די.

כמוכן, אין הדבר מתקיים באופן מלא, כי הרי עצם התרגום ממחשבה צרופה וטהורה לדיבור, יש בו אמנם כדי להריק מפלי אל פלי, וניתן לַדְמֹתוֹ לֵאדָם שרצה לברך, אך הספיק רק "לְהַרְהֵר ברכה", ועדיין פסק בו רכנו שִׁצָא יְדֵי חֹבֵה (הלכות ברכות פ"א ה"ז) ; אבל, כאשר התרגום עובר ממוחו של האדם או מנפשו, לדברים שבע"פ – ולא די בזה אלא שאנו שומעים ומתמללים אותם מתוך הקלטה לכתב – איבדנו מידע רב, שהוא יותר מכל "אנלוגי"–רציף, והפכנוהו ל"דיגיטלי"–בְּדִיד ודגום וכל גגימה הרי היא חלקית ומאבדת מידע רב. ועל הקורא מוטלת החובה להבין עניין זה כאשר הוא ניגש, מתבונן ולומד חומר זה.

לפיכך, מתוך כבוד לדבריו ולנפשו הרמה, לא הִרְשִׁינוּ לעצמנו להיות פְּמָדִיּוּם-מְתוּן, עורך-עוכר, ולנגוע אפילו כמלוא נימה בדברי הרב עצמו. על כן, בחומר זה לא נעשתה עריכה כלל – לְמַעַט מקרים שהיה ברור לנו כי מארי חזר בו תוך כדי דיבור או הקדמה ואיחור כדי לקבץ עיניים זהים למקום אחד ונדירים מקרים אלו ונער יספרם. במקרים שבהם היה לנו ספק בדברי הרב, והיה ניתן להבינם מתוך ההקלטה בשני פנים, אם כפילות אם חזרה, הערנו על כך על אתר. לא כך נהגנו לעניין השאלות שנשאל הרב בשיעור. למרות מעלתם הרמה של היושבים בשיעור – רבנים, ת"ח ואקדמאים, הרי למען הקורא ולמניעת טרדתו, מצאנו לנכון לערוך במעט את נוסח השאלות שנשאלו, כאשר היה נראה לנו כי יש צורך בכך להבנת העניין. בנוסף לכך, למען ירוץ הקורא שאין לו עניין להתעכב הרבה בשאלות המשתתפים, הקטננו את האות בגופן השאלות והתשובות, הדגשנו את השאלות וסימננו אותם באות "ש", לאמר: שאלה מאחד התלמידים; ובאות "ת", לאמר: תשובת הרב. גם כאשר 'נורתה' הערה מאחד התלמידים לא בדרך שאלה, סימננו אותה באות "ש" ללא סימן שאלה בסופה, וסמכנו על המעיין שיבין מתוך הדברים שזו היתה הערת-צד אגבית.

וזאת למודעי, כי כמו בכל שיעור פתוח לקהל, השאלות הן ברמות שונות ומפי אנשים שונים. והרב כמנהגו בקודש, וכפי שהיה אומר לנו תדיר, היה עונה לכל שואל "לפי מי שהוא ומה שהוא". על כן, עלינו לקחת את התשובות בזוויות

מבוא

הראויה, ולהבין שאף על פי שנאמרו בשיעור ולמול קהל, הריהן מכוונות לעיתים לאותו שואל-יחיד, ולפי רמתו הוא. מטבע הדברים, היו גם מקרים לא-רבים, בעיקר כשהרב ראה צורך להימנע מדיון ארוך או מ"שקלא וטריא" מייגיעים, בהם הֶעֱדִיף שלא לענות לשואל, או שענה בשפה רפה "יתכן", "נכון" או "בסדר". ודי בזה הערה.

מזמור לתודה (ולכם נעים לזמר).

ראשית וראש לכל, אודה לאלי כונני צור פעלי, על נשמת חיים שנפח באפי ועל היכולת להכיר במי שאמר והיה העולם. מודים אנחנו לך - על שאנו מודים לך. ותחילה למקליטים מו"ר הרב **אבשלום עדן**⁵ מנוחתו ערן גן, ור' **מאיר קאפח**⁶ נע"ג והרב **יחיאל קרוואני** הי"ו ויברל לחיים טובים, יאריך ימים ושנות חיים. שהקליטו את הרב והרשו לנו לעסוק במלאכה זו - תהא משכורתם שלימה מעם ה'.

ועלינו לשבח כולנו למתמלל אשר תמלל את החומר החשוב הזה, אשר חפץ בעילום שמו, צנוע, מוכשר וחכם, זרע ישישים, והוא ואביו מתלמידי הרב האדוקים. בו נתקיים: "כבד את אביך ואת אמך", ואף: "כבד את ה' מהונך", השם יתן לו שכרו מושלם כפליים מן השמים.

5 סווד-תימן, יג ניסן תש"ד - ראש העין, יג בניסן תשע"ג. פרטים נוספים אודותיו ראה בספר "וישם מדברה כעדן", ניסן תשע"ד, עמ' 19-29.

6 צנעא-תימן - ירושלים, ח בתמוז תשס"ט.

אודה בכל לכב לעורך הלשוני איש יקר הרוח ויקר התבונה, הד"ר שחפץ בעילום שמו יחיהו השם ויברכהו ויעמידהו מחליו לחיים טובים ולשלום אכי"ר. שנענה לבקשתי לעריכת לשון הספר בשמחה רבה, טוב עין הוא יבורך, והוא לברו עשה ואין איש עימו. לא הניח אבן על אבן, עיזק וסיקל ותיכן את הספר לדפוס, בזכותו דברי מארי ערבים ומתוקים מדבש וחלב. מלאך זה, עשה לילות כימים על אף חליו, על מנת שיצא דבר מתוקן מתחת ידו, סופר מהיר, איש של חסד וכל מעשיו לשם שמים. אשטח תפלתי לפני אל עליון שיעמדו מעשיו אלא שעשה לזכות הציבור ולכבוד המארי לרפואתו במהרה ולהצלחת משפחתו אכי"ר.

לידידי **אורי** ב"ר חיים **דמתי** מהר חומה אשר היה שותף של אמת בעשיה זו, ספר זה מיועד לו ולשכמותו. הוא לקח על עצמו את מלאכת המפתוח וגם סייע רבות בהכנת החומר לדפוס והעיר את הערותיו החשובות. יברכהו אל רם.

ולר' **דוד משה** מנכ"ל מפעל משנה תורה, ה' ישלם משכורתו כפולה מן השמיים, שפיסק את דברי הרמב"ם וניקד את הפסוקים בדבריו. ואף עבר על הספר והעיר את הערותיו החשובות.

לכבוד הרב **חיים קדם** הי"ו, בנו של רבי ומורי הרה"ג **שלמה משרקי** זצ"ל, רב בית הכנסת עטרת גילה, תלמידו המובהק והמתמיד ביותר של מארי, ה' ירצהו במה שיש בו די. הרב חיים דחה את מפעלו האישי ועבר על הציבור הנוכחי, הערותיו משוקעות בספר בשמו, ולא די בזה, אלא שסייע למצוא דברי חפץ – אלו מקורות הרב. לרה"ג **יוסף שבח** הי"ו על הנחיתו והערותיו. לרה"ג **אהרן קאפח** הי"ו על הערותיו המחכימות ששוקעו בספר ועל הקדמתו, לר' **איתמר כהן** הי"ו, שהמיר את הקלטות לדיסקים והוציאם לאור במסגרת מכון מש"ה מייסודה של הליכות עמ"י, הוא גם עבר על התמלולים וניקה אותם משגיאות, בלעדיו כל המפעל הנ"ל לא היה מתחיל. לר' **עמוס טובי** הי"ו על הערותיו הנכוחות, כי הוא מתלמידי מארי המובהקים. לרב **מיכאל חימי** על הערותיו. לר' **ישראל ובה** הי"ו על הערותיו ותיקוניו. ולר' **אדם בן-נון** הי"ו אשר העיר על לשון מארי ותיקן טעויות ושיבושים בעיקר בניקוד אך לא רק. לרב **אליקים צדוק** על עידודו ועל סיועו הממשי ביחוד בחלוקת הקדמת רבנו לחלקים. ולר' **הראל דביר** הי"ו

מבוא

מישיבת תורת החיים שעבר על הפרקים הראשונים ותיקן ושיפץ את הראוי תיקון. וכן לר' **תמיד רצון** הי"ו על הערותיו. ולר' **אליהו יונתי** הי"ו מתלמידי מארי המובהקים, קולו קול ערב, אשר שימש חזן פעמים רבות בבית הכנסת של מארי, על הערותיו ועל תיקונו, ועל ניקודו את השיר להקדמת רבנו למשנה "התקבצו חכמים" על פי קריאת הרב. בזכותו מהדורה זו יוצאת בשלמות וללא דילוגים בהקלטות, ועלינו להודות לו. ואחרון חביב לירידי סא"ל **עמנואל גדג'** הי"ו עימו התחלנו ללמוד מהקלטות מארי בשנת פטירתו, על הערותיו המחכימות.

תודה וברכה שלוחה מעומק ליבי לד"ר **אורי מלמד** הי"ו ויתמיד בריאותו, שהכין לדפוס את המקור הערבי להקדמת רבנו למשנה, בשעות לא שעות, שמעלתו כמעלת יעקב אבינו שאמר **יִום וְגִנְבְּתִי לְיָלֵהּ**. השם יתן לו ברכה עד בלי די, ולפעלא טבא אמינא איישר חיליה, כאשר יראה המעיין, כי דייקן ודקדקן הוא ומלאכתו סולת נקייה ולשם שמים. ולו אנו מודים. וכן ימלא פי רינה לפרופ' **רינה לויז מלמד** אשת הד"ר, שסבלה את נוכחותי בביתם בשעות העבודה על הספר - השם ימלא כל משאלותיה לטובה, אכי"ר.

כמו כן, עלינו כולנו להודות לר' **יהונתן ב"ר ארז קרני** שעבר על כל כתב היד של רבנו, בשמחה ובטוב לבב, הכין אותו לדפוס, תיקן תיקונים נצרכים והעיר הערות, ולא היתה העבודה שלימה אלמלא הוא. הערות רבות וחשובות ששוקעו בחלק זה הן בזכותו וזכות הרבים תלויה בו.

ועוד, חובה נעימה היא לי להודות לספריית אוקספורד בודלי, ולד"ר **רחל פרונדה**, סגן אוצר מחלקת עברית ויודאיקה, אשר אישרה לי ברוב חינה להוציא לאור עולם את כתב ידו של רבנו.

נודה אף למפתח הפונט המיוחד של סימוני הרמב"ם מר **צביקה רוזנברג** מחברת מאסטרפונט, שהכין בורזיות כל סימן שנזקקנו לו.

נוסיף ברכה למעצבת הגרפית של סדרת הספרים, העלמה **רננה כהן** שלקחה על עצמה את מלאכת העיצוב והכינה את הכריכה מעשי ידי אמן להתפאר, בידיה

קופל תוכנו ומהותו של הספר והוצג בדיוק ובחן רב כלפי חוץ – זו מלאכת האומן. וכן לגב' יהודית אשר על סיועה ועצותיה המועילות בשטח הגרפי. ולגב' צליל צברי על הקלדת חלק מהחומר המובא בספר זה.

תודה למו"ר הרב יוסף שבח הי"ו על תמיכתו, עצותיו והמלצותיו, ותודה מיוחדת וברכה איתנה בשם קהל הלומדים למו"ר הרה"ג אברהם חמאמי הי"ו אשר זכה ושימר עבור כולנו את דברי הרב. נועצתי עימו רבות בעניינים שונים, כגון זמני סכבי הלימוד ולעיתים במציאת מקור, או בעצה טובה ונכונה בבחירת כיוון מסויים ואף בעיצוב הדברים. וביחוד נודה לו על הכנת תשובות הרב על ההקדמה למשנה. הפצתי ברכ רבות והתחננתי ממש כי יואיל להכין את התשובות הנ"ל, מכיון שהוא שוקד ועמל יומם וליל על הוצאת שו"ת הריב"ד לספר אהבה לקהל הרחב, מתוך אחריות רבה למשנתו האחרונה של מארי, וכל עיסוק אחר, חשוב ככל שיהיה, דוחה את הוצאת התשובות. ועל כן אני מודה לו מקרב חרדי ליבי ובשם כולנו. ובמיוחד על מסירתו את הערות מארי מלימוד חומר זה בסכבי הלימוד האחרים. בשכר זה, הקב"ה יסייע בידו להפיץ תורת מארי ותורתו, הוא, כמעין המתגבר.

ברכה שלוחה לנשיאנו, נשיא "הליכות עם ישראל" ומכון מש"ה מו"ר הרה"ג רצון ערוסי שליט"א. המקום ב"ה יתמיד בריאותו ויהי רצון מלפני אלהי השמים לקיים לנו את כל חכמי ישראל, הם ובניהם ותלמידיהם בכל מקומות מושבותיהם. ולכל חברי הנהלת מכון מש"ה מייסודה של הליכות עם ישראל. וביחוד ליו"ר ר' יוסף פרחי הי"ו, אשר סייע רבות בהכנת החומר ולא חסך ממרצו ואונו לשם הוצאתו לאור עולם. וכן לגב' ורד בדיחי ולר' שלום אשוואל על כל פעולותיהם הברוכות לשם הוצאת הספר ובכלל. ולר' רחמים שוקר, איש משכמו ומעלה שפועל רבות ונמרצות להוצאת ספרי מורנו ורבנו, תהי משכורתו שלימה מאת השם קונה שמים וארץ. לא ימלט אדם יקר, רם המעלה, שעושה רבות ונצורות למען תורת השם, הוא ניהו ר' אברהם (אבי) חמדי הי"ו שפעל ללא

מבוא

ליאות למען הוצאת הספר, תהי משכורתו שלימה מעם השם אלהי ישראל מן העולם ועד העולם אמן סלה.

וְהַמְשַׁכְּלִים יִזְהָרוּ כְּזֹהַר הַרְקִיעַ וּמִצְדֵּיקֵי הָרַבִּים כְּכֹכְבֵּים לְעוֹלָם וָעֶד (הניאל יב,ג).

לפיכך אמור מעתה, ספר זה מוקטר מוגש מתלמידיו של הרב לתלמידיו, ולזכרו מלפני ארון עולם.

ער"ה תשע"ה